

УДК 327.84(497.1)"1953/1973"  
355.40(497.1)"1953/1973"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2023.1.cve.121-146>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 11. 5. 2022.

Прихваћен/Accepted: 23. 3. 2023.

*Срђан ЦВЕТКОВИЋ*

Институт за савремену историју, Београд

[scvetkovic72@gmail.com](mailto:scvetkovic72@gmail.com)

**Непријатељска пропаганда, напади на органе реда  
и пропагандно деловање страних обавештајних служби  
у социјалистичкој Југославији 1953–1973.**

**Апстракт:** Рад представља анализу непријатељске пропаганде и нарушавања јавног реда и мира, као и истраживање пропагандног деловања обавештајних служби као форме отпора и субверзије према режиму у Србији и Југославији до почетка 70-их година. Сламањем илегалних форми активног отпора до почетка 50-их, остатака гериле поражених у рату, илегалних омладинских политичких група и побуна незадовољних сељака, незадовољство се најчешће даље манифестовало кроз повећан број дела непријатељске пропаганде или нападе на органе јавног реда и мира. Починиоци таквих дела, за разлику од виновника из непосредно поратног периода, сада припадају генерацијама стасалим после рата и претежно потичу из комунистичких породица. За „кварење југословенске омладине“ у значајној мери је крива делатност „страних обавештајних агентура“, али и југословенске политичке емиграције.

**Кључне речи:** друштвени отпор, непријатељска пропаганда, напади на полицију, социјалистичка Југославија

Од самог успостављања револуционарне власти у Србији и Југославији крајем 1944, она се са сваким обликом опозиције, друштвеног отпора и независног и критичког мишљења брутално обрачунавала, злоупотребом тајне полиције, судова и других институција силе. Основна девиза бољшевичке политичке културе да је „политички противник – државни непријатељ“ није се мењала, само су се с временом мењале

методе, облици и интензитет политичког насиља који су били у директној зависности од степена друштвеног отпора, али и динамичних и често сложених фактора спољне и унутрашње политике. Када ће, ко и на колико бити осуђен, која ће се форма друштвеног отпора донекле толерисати а према којој поступити офанзивно, било је одређено тренутним партијским интересом.<sup>1</sup>

У условима успостављања једнопартијске диктатуре у Србији и Југославији није постојала слобода изражавања мишљења, јавних манифестација као ни слобода штампе. Заправо, у том времену репресија је била управо најинтензивнија, а казнена политика за тзв. „политички криминал“ најригиднија. Стога у периоду 1944–1953. само наизглед није било значајних јавних демонстрација незадовољства противника комунистичког режима. Овенчана ореолом предводника у борби против фашизма, КПЈ је имала свакако најзначајнију подршку у народу у односу на друге комунистичке партије у Источној Европи. То, међутим, не значи да приликом револуционарног преображаја друштва и успостављања једнопартијске диктатуре није било бројних, па понегде и озбиљних друштвених отпора. Дубља истраживања показују ипак знатнија опирања па и отворен бунт, тзв. „репресију према горе“, нарочито код одређених слојева грађанства, сељаштва, цркве у Србији, али потом и одређених унутарпартијских структура у времену након сукоба с Информбироом. Овакве манифестације отпора углавном су имале пасиван и индиректан карактер. Само у одређеним, драматичним и преломним тренуцима отпор се испољавао као активан и делимично организован кроз одметништво, јавне демонстрације, побуне на селу и нападе на органе реда.<sup>2</sup>

Отпор револуционаром режиму нарочито је био јак непосредно после рата, а потом у време стабилизације власти и у процесу гашења вишепартијског система 1945–1946, након почетка спровођења Петогодишњег плана 1947. и у време сукоба са Стаљином и убрзане колективизације 1949–1950. У првом периоду носилац отпора у Србији били су преостало грађанство и одметнути припадници и симпатизери Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО), док је у време откупа и колективизације то било сељаштво, затим после Резолуције ИБ-а одређене унутарпартијске структуре. До половине 50-их, партија је репресивним мерама успела

1 Више о репресивној политици револуционарне власти у првој декади постојања: Срђан Цветковић, *Између српа и чекића*, (Београд: Службени гласник, 2015).

2 Срђан Цветковић, *Отпор комунистичком режиму у Србији 1945–1991*, (Београд: Институт за савремену историју, 2021), 11–12.

да сломи све видове активног отпора. С друге стране, либерализацијом режима и постепеним растом стандарда, задобијањем подршке на Западу и нормализацијом односа са Истоком, интензитет унутрашњег отпора постепено се топио.

Посебна форма непристајања био је пасиван отпор који је имао и свој културолошки израз. Невично насилној борби и клонуло духом, старо грађанство се тврдоглаво држало обичаја и начина живота, културног обрасца на којем је одгајано, опирајући се „револуционарним новотаријама“. Тихо опирање новом политичком и културном обрасцу огледало се између осталог кроз претплату на опозициону штампу (док је излазила *Демократија*), слављење крсне славе, Божића и Ускрса, учествовање у црквеним литијама, прославу Српске Нове године, похађање верске наставе и редован одлазак у цркву, ношење крста или лика светитеља око врата, држање кандила и икона у кући, грађанске етикеције („господине“ уместо „друже“) и стила одевања (ношење панталона уских ногавица а широких манжетни, шешира и кравате уместо качкета, шајкаче и сл.).<sup>3</sup> Такође је у то време негативно гледано и на слушање плоча набављених у Америчкој читаоници, класика џеза и блуза, одлазак на пројекције америчких филмова и учење енглеског језика.<sup>4</sup> Сумњив је чак био презир према предвојничкој обуци и увредљиво навијање против војног фудбалског тима (Партизан), што је примећивала и званична штампа. Оштра политичка, културолошка и класна поларизација између „непријатељских“ и лојалних омладинских група била је још увек видљива половином 50-их и имала је свој културолошки израз.<sup>5</sup> Важне ставке пасивног отпора били су и избегавање одласка на радне акције и похађање верске наставе.

3 Више о судбини грађанства: Наташа Милићевић, *Југословенска власт и српско грађанство 1944–1950*, (Београд: Институт за новију историју, 2009); Борислав Пекић, *Године које су појели скакавци II*, (Београд: БИГЗ, 1990), 206; Добривоје Томић, *Црвено сунце у зениту*, (Београд: Удружење књижевника Србије: Књижевне новине, 2004).

4 Пекић, *Године које су појели скакавци II*, 206; Томић, *Црвено сунце у зениту*, 125.

5 „Елитни корпуси класне поделе били су шрафцигери, далеки преци 'црних анђела', махом занатлијска деца са периферије и њихови екстремни пандани на супротној страни дегени (тепање за дегенерике) наше имитације *теди бојс* и још старијих *денди* (кицоша, гизделина), заступника боја буржоазије. И једни и други беху униформисани, мада униформе нису носили. Шрафцигере је одликовала кожа и метал, одећа рата и снаге. (На капућу и испод њега). Деген или фрајер у грубом преводу, онај који је слободан, слободњак, облачио се са више пажње. Шешир му је био плитак као Мембринов шлем Дона Кихота. Капућић безмерно дуг, широких рамена испуњених ватом. Ногавице које су се звале суландарима, толико уске да се тек знатном вештином нога кроз њих провлачила. Ципеле су биле „на спратове“ и имале вишеслојне гумене ђонове, а кравате гномске чворове. Трегери су били обавезни, а тамне

Проблематичнији за власт био је вид активнијег и организованијег политичког отпора, који су представљале илегалне омладинске групе чији се најчешћи облик деловања сводио на писање антикомунистичких парола и летака, затворене дискусије и ситне диверзије.<sup>6</sup> Кафане као и поједини приватни станови често су били места окупљања „реакционарних елемената“ и критички настројене интелигенције. Као прибежишта слободне мисли и простори за дискусије, биле су познате кафане Трандафиловић и Код Милановића у Београду. Као добра места за слободну дискусију, с временом су се прочули и неки приватни станови у Београду...<sup>7</sup> Чак су и сахране припадника бивше елите често биле облик окупљања реакционара и тихог изражавања незадовољства режимом.<sup>8</sup>

И овако тињајући грађански отпор је с временом слабио. Лагано биолошки изумирући, економски скрајнута стара грађанска класа све више се повлачила у изолацију, чувајући успомене на „стара добра времена“, док су се њихови потомци уклапали у нове токове друштвеног живота или бивали хапшени, или осуђивани, као чланови малобројних илегалних омладинских дружина. На селу се тињајући отпор сводио на избегавање принудног откупа и колективизације, те пружање подршке „одметничким бандама“ махом поражених у грађанском рату, групама

---

наочари и у јануару. Обе социјалне групе није разликовало само одело већ и жаргон. И погледи на живот, разуме се, који су онда звали 'резонима'. Општи сан је био добар провод, само су га различито тумачили. За шрафа је најбољи провод било премлаћивање дегена“. Пекић, *Године које су појели скакавци, II*, 355–356; Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1996)

- 6 Бранко Лазић, *Титов покрет и режим у Југославији 1941–1946*, (Горњи Милановац: Дечје новине, 1992), 164.
- 7 Једно такво „дисидентско прибежиште“ био је и студентски стан Борислава Михајловића Михиза у Симиној 9 (Београд), затим 60-их поткровље архитекте Пеђе Ристића на Сењаку, или пак стан Драгомира Олујића у Кнез Милетиној 40 у време Слободног универзитета 80-их итд. У атељеу сликара Миће Поповића на Старом сајмишту играле су се позоришне представе које су скинуте са званичног репертоара (нпр. „Чекајући Годоа“ 1954. у режији А. Јовановића). Цветковић, *Отпор комунистичком режиму*, 11–20; Славољуб Ђукић, *Политичко гробље*, (Београд: Службени гласник, 2009), 177.
- 8 Такав је на пример био погреб глумице Жанке Стокић 1947, индустријалца Владе Илића 1952, политичара др Лазице Марковића 1955. итд. Најмасовнија од свих „протестних“ сахрана био је погреб бившег првог човека тајне полиције Александра Ранковића 1983. у Београду, који се на моменте претварао у отворене демонстрације с више од 100.000 људи који су га испратили аплаузом и скандирањем „Лека, Лека!“ Узвикивање парола и клицање пало је у незгодан час после албанских демонстрација 1981, па је снимак сахране цензурисан на државној телевизији. *Црвено и Црно*, ТВ-документ, 11. април 2008.

које су падале једна за другом све док и последње нису ликвидирани крајем педесетих година.<sup>9</sup>

„Илегална непријатељска пропаганда“

Иоле активнији отпор између 1953. и 1968. године систематски је пружала једино политичка емиграција кроз пропагандну и другу политичку делатност. Шири фронт отпора и јавне критике у земљи запажа се тек током 60-их када стасавају млађи и образованији људи, школовани и одрасли после рата. Оно што примећују аналитичари службе безбедности јесте новина да све више делинквената долази из комунистичких породица. Они наводно користе „либерализацију режима“, пре свега у сфери културе и медија, за критичко сагледавање друштвене стварности, понекад и јавну манифестацију незадовољства (демонстрације, штрајкови и друго). Нови центри друштвеног отпора тако постају студентске организације, часописи, клубови књижевника, факултети, поједине културне и научне институције. Преиспитивања, критика и отпор долазе сада претежно с позиција марксистичке левеце или анархизма, чије је деловање све израженије после 1968. године.<sup>10</sup>

Најчешћи вид пасивног отпора после 1953. у Србији и Југославији били су тзв. деликти против народа и државе, и то углавном кроз два политичка кривична дела: „непријатељска пропаганда, распиривање расне и међунационалне мржње“ и „ширење лажних вести и повреда угледа државе и њених руководилаца“ (чл. 118 и 119 КЗ из 1951). За оваква дела је, на пример током 1964. и 1967, било оптужено око 400, а 1968. чак 1.486 лица. По републикама, током 1968. највише је случајева верске и националне нетрпељивости забележено у Босни и Херцеговини, њих 386, у Хрватској 107, ужој Србији 82 (од тога 43 у Војводини и 25 на Косову), у Словенији шест, док у Македонији није забележено ниједно такво кривично дело. Непријатељска пропаганда примећена је у 104 случаја, од којих 68 у БиХ, у Хрватској 21, у Србији десет случајева, у Македонији три, док у Словенији и Црној Гори није забележено ниједно кривично дело тог типа. За повреду угледа државе и њених представника оптужена су чак 643 лица, највише у БиХ, 383 лица, на другом месту је Србија са 117 оптужених (Војводина 78, ужа Србија 42, Косово 7), па Хрватска

9 Последње одметничке банде Владе Шипчића и Српка Меденице елиминисане су до краја 50-их, на тремеђи Србије, Босне и Црне Горе. Цветковић, *Отпор комунистичком режиму*, 54–63.

10 Цветковић, *Отпор комунистичком режиму*, 54–63.

са 73 и остали у много мањем обиму. Ширење лажних вести забележено је у 331 случају: у Србији 132 случаја (Војводина 98, ужа Србија 31, Косово 13), у БиХ 101, Хрватској 94 итд.<sup>11</sup> Дела су најчешће извршавана нападима на равноправност, братство и јединство на јавним местима, или певањем песама „непријатељске садржине“, причањем вицева, држањем говора, растурањем летака и памфлета и друго.<sup>12</sup>

У Србији је највише било ширења лажних вести и увреда на рачун државе и њених органа и представника. Углавном се радило о блажим облицима тих дела, која су починили „усамљени асоцијални појединци“. У извештају СУП-а каже се да су то лица која често немају никакав друштвени углед (алкохоличари, скитнице, социјални случајеви итд.) и да их треба гонити само прекршајно. У јавним иступима најчешће се вређају државни функционери, омаловажавају друштвени успеси, прориче фатална судбина Југославије после Тита, шире дефетизам и алармантне вести, испредају заједљиви вицеви о Титу и руководиоцима. У том периоду службе региструју све више лица која иступају против државе и руководиоца а пореклом су из породица с „позитивном политичком прошлошћу“, или чак деца чланова СКЈ. У Србији је само од 15. јуна до 25. септембра 1968. прекршајно кажњено 109 лица, за дела против народа и државе. Казне су биле од 7 до 60 дана затвора, то јест од 100 до 500 нових динара новчане казне.<sup>13</sup> У другој половини 1968. на Косову се бележи више случајева писања парола. Највише је било албанског, српског и црногорског национализма, 48 случајева анонимних претећих писама и памфлета на адресе руководиоца и форума и 320 јавних непријатељских иступања на линији национализма, шовинизма и иредентизма.<sup>14</sup> До даље ескалације психолошко-пропагандних активности дошло је у време Маспока од 1970. до 1975. Само током 1972. године, због овог деликта осуђено је 622 а 1973. године чак 394 лица. Почетком 80-их, после смрти Ј. Б. Тита, идеолошке стеге почеле су да попуштају па долази до пада ових бројева.<sup>15</sup>

Посебан комплекс проблема за службу безбедности била је „илегална непријатељска пропаганда“ која је, према налазима службе,

11 Архив Југославије (АЈ), фонд 130, Савезно извршно веће, 559–1969, Извештај за 1968. годину, Непријатељска делатност, 17–19.

12 Исто.

13 Исто.

14 АЈ, 130–559, ССУП, Информација поводом демонстрација на САП Косову и СР Македонији, 6.

15 Интервју савезног јавног тужиоца, *НИН*, 21. 4. 1974.

представљала континуирани рад „непријатељских структура из земље и иностранства“. Кроз активности као што су цртање фашистичких симбола, исписивање парола, растурање летака и памфлета, слање анонимних писама и слично, нападало се самоуправљање, вређали државни органи и руководиоци, позивали народи СФРЈ на отворено супротстављање политици СКЈ и рушење друштвено-политичког поретка, критиковала привредна политика и расpirивали национализам, шовинизам и сепаратизам. Делатност „унутрашњег непријатеља“, за разлику од активности спољног, одвијала се више усменим него писаним путем. Најчешће је антидржавна пропаганда била усмерена према слабостима у погледу животног стандарда, питању политичких слобода и поткопавању система социјалистичког самоуправљања, али је било изражено и расpirивање шовинизма, сепаратизма и национализма. Пропаганда је с временом добијала све софистицираније форме. Делује се на широком пољу, од науке, културе, медицине до пољопривреде и на доста високом техничком и стручном нивоу. Надлежни органи за праћење оваквих активности разликовали су „инострану пропаганду“ и „пропаганду у земљи.“ „Инострану пропаганду“ организовали су и спроводили у земљи махом дипломатска представништва и њихови органи (читаонице, библиотеке, домови културе). Ту спада и пропагандна делатност политичке емиграције. У земљи се деловало кроз билтене, часописе, предавања, филмске и музичке представе, фото-изложбе, позајмљивање књига, кроз изучавање страних језика и слично. Страна пропаганда је продирала у земљу и путем радио емисија, кроз писма и пакете, новине, брошуре, црквене календаре, новчану помоћ лицима или црквеним организацијама, контакте приликом путовања итд. Убедљиво највећу активност на пољу пропаганде остваривали су политички емигранти из САД и СССР, затим из западних сила Велике Британије и Француске а после 1958. из Бугарске, Румуније и Мађарске. У порасту је био број билтена, часописа и публикација који се, осим лицима, шаљу и установама (библиотеке, школе, предузећа, задруге и слично). САД су имале 116 Југословена и 13 Американаца запослених у својим информативним центрима у Београду, Загребу и Новом Саду. Процењивало се да је совјетски Дом културе током 1957. посетило чак 200.000 грађана.<sup>16</sup>

16 АЈ, фонд 507, ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, К 37, 1–96, О иностраној пропаганди, 8. март 1958, 1–3; АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, К 30, ИИ/9–(1–36), Иностранна информативна пропагандна делатност у ФНРЈ, 1–2.

### *Пропагандно деловање страних обавештајних служби*

Само током 1964. у евиденцији државне безбедности бележи се да је откривено 55 агената страних служби, да су идентификована 202 страна држављана који су ширили непријатељску пропаганду и прикупљали обавештајне податке, док је за шпијунажу осуђено 30 лица. Од друге половине 1965. запажена је појачана активност обавештајних служби земаља НАТО пакта (америчке, западнонемачке и италијанске), за коју се каже да је условљена унутрашњим кретањима (гласине о сукобу у руководству, о процесу дисиденту Михајлу Михајлову, усташким илегалним групама, о иступању књижевника Миодрага Булатовића). Према грубим прорачунима, у раду из иностранства непосредно је према СФРЈ било ангажовано око 50 обавештајних центара и пунктова и око 135 америчких, западнонемачких, италијанских, грчких и аустријских обавештајних органа у којима је деловало преко 150 обавештајаца. Само из СР Немачке, Италије и Грчке спроводила се субверзивна активност из седамдесетак разних илегалних организација (пропагандних, научних, културних).<sup>17</sup> Располагало се подацима да је ЦИА тражила обнову емисија радија *Слободна Европа* у Минхену и да је све активније подржавала емигранте.<sup>18</sup> Обавештајни органи западних служби сматрали су да је СДБ после 1966. била дезорганизована и да не представља велику препреку за пропаганду и шпијунажу и стварање обавештајних веза у Југославији.<sup>19</sup> Интересовање обавештајних служби Источног блока било је константно присутно, али је знатно порасло после совјетске интервенције у Чехословачкој. То се примећује, осим за КГБ, за бугарску и албанску обавештајну службу на Косову и у Македонији. Њихова пажња била је усмерена на остатке „бироократско-етатистичких снага“, ранковићевце и бивше ибеовце и повратнике из СССР-а (којих је од 1968. до 1970. било око 140).<sup>20</sup>

Често су агенти задужени да шире непријатељску пропаганду и шпијунажу били Југословени запослени при самим дипломатским представништвима. Процењено је 1977. да у 29 дипломатских представништава западних земаља у СФРЈ ради око 350 странаца, а регистровано је неколико десетина шпијуна, док је међу 673 запослена у 28 конзуларних

17 АЈ, фонд 212, Врховни суд Југославије, фасц. 18, стр. пов. 1966, Нека запажања о раду страних обавештајних служби према СФРЈ у 1965. и 1966. години, 4.

18 Исто, 1–2.

19 Исто, 8.

20 АЈ, 130–558, Анализа оспособљености и ефикасности органа унутрашњих послова, ССУП март 1970, 60–62.



представништва Источног блока откривен такође знатан број обавештајаца. Бугарска је после СССР-а била најактивнија, па је у заједничку железничку станицу у Димитровграду „уградила“ 362 грађана-шпијуна од којих је било 64 официра државне безбедности, а регистровано је и око 200 обавештајних контаката. Мађарска је радила више кроз посете официра мађарске армије пријатељима и рођацима у Војводини. Због шпијунаже и непријатељске пропаганде током 1975. и 1976. осуђено је тридесетак лица, југословенских и страних држављана.<sup>21</sup> „Америчка, а у одређеној мери и друге обавештајне службе, у атаковању на наше грађане примењују и необичајно дрске методе (најкласичније уцене, фабриковање и потурање компромитујућег материјала, психолошке притиске и претње током разговора, разне врсте обећања после скорог распада југословенског система), док совјетске и друге источне службе углавном траже, пре свега, политичке истомишљенике и лица идеолошки опредељена за њихов концепт“, закључује се у једној анализи СДБ-а.<sup>22</sup>

Служба безбедности је располагала подацима о постојању обавештајних Комитета ЦИА, а загранични центри непријатељске пропаганде и шпијунаже наводно су се налазили у Аустрији (Салцбург), Немачкој (Минхен) и Италији (Трст). Безбедносну ситуацију су, по мишљењу службе безбедности, знатно отежавале „слабости и тешкоће унутрашњег развоја“, као што су економски проблеми и инфлација.<sup>23</sup> Стога је про-америчка пропаганда, поред класичних интересовања, развила делатност на „идеолошкој диверзији“, тј. ширењу сумњи у успех друштвеног развитка, распиривање национализма и шовинизма, као и друге облике непријатељске пропаганде. Често се оријентисала на незадовољнике из

21 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасц. 45, 74. седница, Специјални рат против СФРЈ, 23. април 1977, 8, 18–20. Оцена деловања унутрашњег непријатеља и страних обавештајних служби у Србији према материјалу РСУП-а од 10. 01. 1972; АЈ, фонд 837, Кабинет председника републике (КПР), П–5–д, кутија 202, 19.

22 Исто, 18–20.

23 И у Москви су према сазнањима службе формирали посебно одељење за праћење стања и кретања, у којем су била и два бивша саветника амбасаде у Београду. Сходно томе је Служба државне безбедности, у сарадњи са Савезним секретеријатом народне одбране (ССНО), ИК ЦК СКЈ и другим факторима, припремала потребне планове и акције у случају кризне ситуације и момента у којима би СФРЈ била угрожена, деловањем спољног или унутрашњег непријатеља. Секретар ССУП-а Фрањо Херљевић, у извештају из 1974, изразио је забринутост што се у САД формира кризна група која би се, наводно, бавила проценом ситуације која ће наступити у Југославији у моменту пада комунистичке власти и каква би била њена евентуална оријентација према Западу и Истоку. Исто, 18–20.

партије, службе безбедности и дипломатије након смене Ранковића 1966.<sup>24</sup> Најактивније су биле обавештајне службе САД, СССР-а и водећих сила НАТО-а и Варшавског пакта. Током 1970. констатовано је да су појачана пропагандна дејства према СФРЈ од стране СР Немачке, што је имало посебну тежину (будући да је тамо живео и највећи број југословенских емиграната), као и да је повећан број путовања и посета западних државника. У време кризе у Чехословачкој, примећен је долазак у земљу четрдесетак информбироовских емиграната. Уочено је да и обавештајне службе Варшавског пакта све интензивније раде, пре свега совјетска, која је била најјаче експонирана у Србији, док је од регионалних служби најприсутнија била Бугарска, и то у Македонији. Запажено је да СССР доста ради преко својих новинара (Александар Плевко, Тимур Гајдар и други) и преко неких својих научника (Владимир Зелењин, Јуриј Писаров и други). Албанска служба је за рад у Југославији, нарочито на Косову и у Македонији, користила углавном турске и своје емигранте из западних земаља.<sup>25</sup>

Посебно непријатељску активност и веома живу пропаганду испољиле су службе суседних земаља које су имале територијалне претензије према СФРЈ. Од краја 60-их бележи се сталан пораст броја агената који дејствују према СФРЈ, углавном лица албанске народности из редова албанске или косовске емиграције у Турској, Италији или Аустрији. Из суседне Албаније порастао је број инфилтрираних група и шпијуна, па је због шпијунског и субверзивног рада у 1964. години осуђено 18 лица. Непосредно пред избијање демонстрација на Косову, током јесени 1968. на територији Косова је боравила група од седам наоружаних диверзаната која се бавила обавештајно-пропагандним радом. Био је уочљив „стални политичко пропагандни рад на националистичко-иредентистичкој основи и прокинеским позицијама, као и интересовање за војне податке пограничних области, кретање, расположење и односе на Косову, Западној Македонији, податке о органима унутрашњих послова...“<sup>26</sup> Повратници

24 АЈ, 212–18, Анализа о спровођењу Основног закона о унутрашњим пословима, 9. децембар 1967, 25; АЈ, 212–18, стр. пов.1966, Нека запажања о раду страних обавештајних служби према СФРЈ у 1965. и 1966. години, 5, 7.

25 АЈ, 130–558, Анализа оспособљености и ефикасности органа унутрашњих послова, ССУП март 1970, 38–41; Бојан Димитријевић, „Одјек Брионског пленума на Службу унутрашњих послова 1966–1970“, *Историја 20. века 2/2001*, 75–85; АЈ, КПР, II–5–д, кутија 202, Оцена деловања унутрашњег непријатеља и страних обавештајних служби у Србији према материјалу РСУП-а од 10. 1. 1972, 19. Документ уступљен добротом Пера Симића.

26 АЈ, 130–559, ССУП, Информација поводом демонстрација на САП Косову и СР Македонији, 15.

из Албаније често су врбовани од албанске обавештајне службе за рад у земљи, а млађи и школовани људи су слати на „високе школе“ како би се оспособили за рад „на сутрашњем албанском Косову“. У шпијунске и пропагандне акције служба је убрајала и делатност албанског посланства у Београду, које је кроз интензивне контакте с грађанима албанске народности често прелазило дозвољену границу. Наводи се инцидент на прослави 500 година Скендербега када је, наводно, један албански посланик рекао: „Ви, на Косову, треба да схватите да ништа нећете остварити без тешкоћа, без борбе и револуционарног сукоба. Црна Гора има нешто преко 300.000 становника па има своју републику, а ви је немате.“<sup>27</sup> Оцењено је да је и један део грађана на привременом раду потпао под утицај непријатељских група и служби, док се већина добро држи. У том смислу нарочито су били сумњиви повратници из Албаније.<sup>28</sup>

Почетком 1972. Савет за државну безбедност тражио је даље заштравање политике према странцима осумњиченим за непријатељску пропаганду и шпијунажу, а конкретне мере, како се каже, „треба предузимати по јединственом критеријуму и аутоматизму и без изузетака, сем у ретким тренуцима када могу изазвати политичке импликације на међународном плану.“<sup>29</sup> Инсистирало се на изградњи и јасном дефинисању обавештајно-безбедносне политике, јер је „пасивна и дефанзивна“ и недовољно прати глобалну политику СФРЈ. У једном извештају стоји: „Морамо да знамо шта ко код нас и према нама ради и не сме се ником дозволити да пређе, ’толерантну границу’ уобичајену у међународним односима.“<sup>30</sup>

Либерализација визног режима и олакшице за боравак странаца повећали су и могућност шпијунаже и подстицања непријатељске пропаганде у земљи. Само 1969. у земљу је ушло 30 милиона странаца, што је око 30% више него 1968, па се јавио проблем њихове контроле. Због злоупотребе туристичких посета и кршења позитивних прописа (непријатељски иступи и деловање), често је долазило до отказивања гостопримства. Током 1964, четрдесет осморо страних држављана добило је забрану боравка у СФРЈ, а четрдесет шесторо забрану поновног доласка. Уочен је и

27 АЈ, 130–559, ССУП, Информација поводом демонстрација на САП Косову и СР Македонији, 6.

28 АЈ, 130–558, СИБ, Извештај о раду за 1964, 344/2 стр. пов. 16. фебруар 1965, 1–3; Димитријевић, „Одјек Брионског пленума на Службу унутрашњих послова 1966–1970“, *Историја 20. века* 2/2001, 75–85.

29 АЈ, 13, 9. седница, 19. април 1972, Савет за послове државне безбедности – извештај са прве седнице савета одржане 21. марта 1972, 9.

30 Исто, 10.

проблем који су органи реда имали са страним произвођачима филмова који су показивали веће интересовање за снимање у земљи, што је тада представљало и безбедносни проблем, при чему је највише невоља било с војском.<sup>31</sup> ССУП је од почетка 70-их нарочито био оријентисан на појачано праћење и сузбијање „субверзивне активности страних дописника“ у Београду и групе новинара у Бечу. Према проценама СДБ, међу новинарима је доминирала непријатељска групација која је, уз подршку из иностранства, „остваривала монопол на информисање о Југославији“, пласирајући скоро искључиво негативне написе и садржаје. Као сумњиви новинари, који су били нарочито заинтересовани за оно што се тада сматрало тајном или што се није желело објављивати у датом моменту, наводе се: Разумовски, Илау, Гутман, Додер, Кристина фон Кол и други. Познати западнонемачки новинар и публициста Ханс Петер Рулман из Хамбурга издавао је током 70-тих и 80-тих лист *Хрватска домовина*. Према неким од ових новинара предузете су репресивне мере (одузимање акредитација, оштра упозорења па и кривична гоњења), а онима са седиштем у Бечу потпуно је забрањиван улаз у Југославију.<sup>32</sup>

*Јачање емигрантске „непријатељске пропаганде“  
кроз културни утицај*

Непријатељска пропаганда у земљи и емиграцији је из године у годину јачала, а нарочито у кризним и затегнутим ситуацијама (1958, 1968, 1972). Тако је 1958. заплешено 13.478 примерака емигрантске штампе и 5.751 примерак других пошиљки, док су током 1964. органи безбедности запленили 20.000 примерака пропагандног материјала који су различите емигрантске организације убациле у земљу, што је далеко надилазило вишегодишњи просек.<sup>33</sup> Чест облик иностране пропаганде било је слање билтена, па се у Крушевцу 1958. бележи да билтене примају 32 лица (1957. само 7), у срезу Ваљево 1955. њих 50, а 1958. чак 110 лица. У Новом Саду америчка изложба дневно добија 600 примерака радио-билтена. Током 1958. године (време сукоба с Москвом) била је у порасту источно-европска пропаганда, па је само на територији Крушевца пронађено 800

31 АЈ, 130–558, Анализа способности и ефикасности органа унутрашњих послова, ССУП март 1970, 114.

32 АЈ, 803–24–1975, 26. седница, Нека актуелна питања безбедности-излагање савезног секретара за унутрашње послове Фрање Херљевића 18. март 1975,11; АЈ, 130–558, 1965, Извештај о раду ССУП-а за 1964 годину.

33 Мило Бошковић, *Антијугословенска фашистичка емиграција*, (Београд: Слобода; Нови Сад: Дневник, 1980), 190–191.

разних часописа из ових земаља. Сматрало се да највећи број лица и институција билтене добија без своје сагласности (преко телефонског именика или на други начин).<sup>34</sup>

Постојала је софистициранија и модернија филмска и радио „непријатељска пропаганда“, а уочена је и пропаганда кроз белетристику, стрипове и фото-изложбе. У томе су предњачиле америчка, енглеска и совјетска амбасада. За разлику од 1951. када је постојало једно предузеће (Југословенска књига) за увоз и дистрибуцију стране литературе, у посао се половином 50-их укључило на десетине нових дистрибутера (Просвета, Нолит, Музичка наклада, Цанкарјева založba, Знанствена књижара итд). Интензивирана је и преводилачка делатност (најчешће белетристике), где је од стране САД стимулирано пласирање дела плаћањем одређених трошкова и давањем хартије. У филмској уметности доминирао је амерички утицај (и поред бриге идеолошке комисије да се тај утицај уравнотежи), пре свега због комерцијалних разлога и популарности холивудске продукције код домаће публике. Током 1956. увезена су 192 уметничка филма, међу њима 107 америчких, а 1957. године 129 – од чега 55 америчких, 14 британских, 15 француских и осам руских.<sup>35</sup> Западњаци су у Крушевцу и околини у 221 представи приказали 43 пропагандна филма, које је видело 22.000 гледалаца. Већину су тражила руководства школа и друге просветне установе, док су Американци поседовали покретни пројектор с којим су обилазили терен. Уз представу је често ишло и пригодно предавање. У Војводини је било 130 представа, само на месечном нивоу. Амерички филмски центар у Новом Саду располагао је са 300 филмова синхронизованих на мађарски и српски језик, које су позајмљивали или приказивали. Библиотека је располагала фондом од 2.500 књига (100 на српском), а имала је око 800 чланова, од којих је месечно позајмљивало књиге њих око 300, док је у Београду број чланова био и до пет пута већи. Књиге се деле и бесплатно неким установама. Организоване су и тематске изложбе: пољопривреда, спољна политика, животни стандард, које прате политички тренутак (нпр. изложба о америчкој пољопривреди у време доношења Резолуције о пољопривреди у Савезној скупштини).<sup>36</sup>

34 АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, К 37, 1–96, О иностраној пропаганди, 8. март 1958, 4.

35 АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, К 30, ИИ/9–(1–36), Инострана информативна пропаганда делатност у ФНРЈ, 3–5.

36 АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, К 37, 1–96, О иностраној пропаганди, 8. март 1958, 4–5.

Служба безбедности и Идеолошка комисија СКЈ располагале су информацијама да је у земљи у порасту слушање иностраних радио емисија, нарочито у кризним политичким ситуацијама (устанак у Мађарској, агресија на Египат, лансирање *Спутњика* итд). Вести се наводно препричавају међу људима, па се прихватају преувеличане и нетачне информације које нису у духу југословенске унутрашње и спољне политике. Примећено је и штетно деловање иностраних радио-станица: Би-Би-Сија, Радио Вашингтона, Радио Париза, Рима и Атине у скромнијем обиму. Од источних станица, највише се пазило на Радио Москву, Софију и Букурешт, нешто мање на Праг и Тирану. Као изразито непријатељске станице оцењене су Радио Мадрид и Радио Ватикан.<sup>37</sup> Осећао се „лош утицај филма“ на део гледалаца који идеализују живот на Западу. Негативан утицај проналазио се у криминалистичким, авантуристичким и другим филмовима с лошим садржајем који „кваре омладину“ и стварају илузију о лакој и богатом животу на Западу. Лош утицај долазио је и кроз контакте са странцима у земљи и иностранству, али и кроз делатност политичких емиграната који често пишу родбини у земљи. Ово последње оцењено је као најчешћи вид пропаганде. У контактима са странцима који долазе службено или као туристи, како је процењено, велича се животни стандард „напољу“, наглашава могућност брзог богаћења и лаког успеха, напада друштвени поредак у Југославији. Софистицирани облик пропаганде одвијао се путем слања новчане помоћи приватним лицима. У Ваљеву је од маја 1956. до маја 1957. новчану помоћ примило шездесет лица, у износу од четири милиона динара, а процењивано је да је у питању био далеко већи износ јер је већина примала новац преко банке у Београду. Често се донира новац родном месту, цркви или некој организацији, што има још шири пропагандни одјек у народу. На тај начин су Баптистичка и Адвентистичка црква у Војводини добиле током 1956. дознаке у вредности од 15 милиона девизних динара. Значајан одјек у народу имало је и то, према виђењу СДБ-а, што су ваљевски свештеници преко Црвеног крста 1958. добили 8.000 кг брашна. ИБ емигранти из источноевропских земаља, како је примећено, почели су током 1958. у већем обиму да шаљу пакете и новчану помоћ својима у земљи.<sup>38</sup> Од половине 60-их, са стотинама хиљада „гастарбајтера“ овај проблем је нестао. Дошло је до потпуног

37 АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, К 30, ИИ/9-(1-36), Иностранна информативна пропаганда делатност у ФНРЈ, 5.

38 АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, К 37, 1-96, О иностраној пропаганди, 8. март 1958, 6-7.

заокрета. Слање новца више није третирано као форма пропаганде, већ су девизне дознаке добрим делом биле и остале један од стубова животног стандарда у СФРЈ. Држава је у одређеној мери чак и подстицала одлазак на привремени рад и на тај начин ублажавала растућу незапосленост. С растућом масом туриста, великим прометом и контактима са странцима, за тајну полицију се постепено губио смисао праћења овог вида пропаганде. Она се остваривала у свакодневним приватним контактима и разговорима о животном стандарду, а није била плод организованог и системског идеолошко-политичког деловања.<sup>39</sup>

Идеолошка комисија СКЈ више пута је расправљала о непријатељској пропаганди и могућностима да се парира тој појави. За разлику од ранијих времена, требало је у новим околностима мање ићи на административне мере, а више пажње поклонити активностима, оснивању библиотека и читаоница, приређивању домаћих фото-изложби, бесплатних кино-пројекција, предавања, драмских представа, концерата. Прва читаоница у Београду основана је 1956. године. Имала је најпре филмско и фото одељење (бесплатне биоскопске представе и фото-изложбе у Београду и унутрашњости, по селима, школама, војним јединицама итд). Као друга мера препоручено је ограничавање могућности непријатељске пропаганде страних амбасада и политичке емиграције кроз измену постојећих прописа који регулишу рад тих установа и строже праћење њиховог деловања.<sup>40</sup> Рад читаоница био је до почетка 60-их ограничен строгим Уредбом о оснивању и раду културно-просветних установа из 1949, а цензуру увезене штампе вршио је Државни секретаријат за иностране послове (ДСИП). Питања иностране пропаганде регулисана су Основним законом о издавачким предузећима и установама из 1956, затим Законом о филму из исте године, те застарелим Законом о штампи из 1945. Идеолошка комисија је примећивала недоследну примену прописа, док су информативни центри страних амбасада пружали отпор позивајући се на имунитет.<sup>41</sup>

39 Једна од тачака сукоба министарке туризма Милке Курфин и А. Ранковића и УДБ-е половином 60-их наводно је био управо однос према туристима. Министарка је била за либералнији однос, па их је гледала као потенцијални извор зараде, а Ранковић је као полицајац био конзервативнији, јер је у њима гледао потенцијална лица за ширење непријатељске пропаганде, шпијуне и агитаторе. Војин Лукић, *Сећања и сазнања*, (Подгорица: Н. Јововић, 1989), 338.

40 АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, К 37, 1–96, О иностраној пропаганди, 8. март 1958, 8–9.

41 АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, К 30, ИИ/9–(1–36), Информација о примени прописа о иностраној пропаганди код нас, 1–4.

Количина заплењеног штампаног пропагандног материјала из иностранства и од стране политичке емиграције расла је из године у годину. Непосредно после Брионског пленума, евидентирано је у Југославији око 40 врста летака и око 7.300 растуриених примерака, 270 исписаних парола, 70 анонимних и претећих писама државним и партијским функционерима и преко 200 симбола – заставе, кукасти крстови, кокарде и слично.<sup>42</sup> Три године касније достигнут је рекорд: заплењено је око 200.000 примерака разних штампаних материјала и 90.000 памфлета и летака из иностранства или иностраних пропагандних центара у СФРЈ. У прва три месеца 1969. у Словенији је заплењено 1.200 примерака разног непријатељског материјала.<sup>43</sup> Примећује се да је писана пропаганда учестала и повећала обим у време и уочи великих превирања 1968. и 1971–1972.<sup>44</sup> У току 1969. ССУП је издао 31 одобрење за уношење и растурање штампе, 22 страним дипломатско-конзуларним представништвима и информативним установама, а девет овлашћеним радним организацијама. Од поднетих захтева, 11 је решено негативно (10 захтева амбасаде НР Кине и један амбасаде НДР) због грубих напада на руководство и поредак других земаља. Донето је седам решења о забрани уношења и растурања страних публикација с инкриминисаном садржином, а ова решења су објављена у *Службеном гласнику*.<sup>45</sup>

Емигрантске организације служиле су се и лукавством како би допрле до читалаца. Занимљив покушај преваре цензора је случај када је летак *Сељачка Југославија* имао за прву и последњу страну отисак *Политике*, док су унутрашње стране биле испуњене емигрантским текстом.<sup>46</sup> Емигранти све чешће настоје да се обрете и национално свесним комунистима у земљи, што је више типично за хрватску емиграцију, коју је иначе карактерисао мањи степен антикомунизма (током 1962. растура се летак „Отворено писмо хрватским комунистима“ а 1964. Социјалистичка странка Хрватске). Лукав покушај пропаганде забележен је у Сплиту, где је једна усташка емигрантска организација наводно растурала на

42 АЈ, 212–18, Анализа о спровођењу Основног закона о унутрашњим пословима, 9. децембар 1967, 28; АЈ, 130–558, Анализа оспособљености и ефикасности органа унутрашњих послова, ССУП март 1970, 39, 83–84.

43 АЈ, 130–558, Анализа оспособљености и ефикасности органа унутрашњих послова, ССУП, март 1970, 39, 83–84.

44 АЈ, 130–559–1969, Извештај за 1968 годину, Непријатељска делатност, 17–19.

45 АЈ, 130–558, Анализа оспособљености и ефикасности органа унутрашњих послова, ССУП март 1970, 39, 115.

46 Бошковић, *Антијугословенска фашистичка емиграција*, 191.



подручју Далмације „прочетничке летке“ са жељом да овом провокацијом распири мржњу међу народима.<sup>47</sup>

Према подацима службе безбедности, извршени су покушаји продора у неке новинске редакције или се настојало путем оснивања нових редакција утицати на друштвене и културне токове. Носиоци стремљења се представљају као слободоумнији интелектуалци којима је циљ „да својим критичким, а у ствари критизерским приступом“ према друштвеној стварности допринесу хуманијем и либералнијем садржају социјалистичког самоуправног развоја, притом се често „служећи нашим паролама и заклањајући се иза марксистичке идеологије“.<sup>48</sup>

У анализама психолошко-пропагандних деловања не уочавају се битне разлике између Истока и Запада. Каже се да у средствима информисања Запад (кроз разне публикације и филм) иступа директно и често врло грубо, док Исток то чини индиректно, „између редака“, системом прећуткивања и одбијања информација. И ту је присутна одређена симетрија: у зависности од тога колико се СФРЈ приближава, односно удаљава у односу на блоковску групацију, интензивира се према њој и непријатељска пропаганда. Запад експлоатише гушење личних и интелектуалних слобода и националистичке ексцесе и наглашава националне, религиозне и културне разлике. Од стране ПЕН-а и других институција подношене су резолуције о хапшењима дисидента Михајла Михајлова, о случају *Праксис* и Корчуланској школи, преношене су полемике око Едуарда Коцбека с изразито антикомунистичким тоном. Пропагирало се постојање умерене и радикалне струје у Покрету несврстаних и разматрала кризна ситуација у пост-титовском периоду, када би наводно могло да дође до интервенције са Истока као и до дезинтеграције СФРЈ. Пропаганда са Истока је, с друге стране, приказивала одлуке 10. конгреса и 21. седнице Председништва СКЈ (1971) као прекретницу и враћање СФРЈ у „социјалистичку заједницу“, и као неуспех самоуправљања. Примећивала се разлика, блажи наступ пољске и мађарске пропаганде, а интензивнији чехословачке и бугарске, док је активност Источне Немачке била негде између. Пропаганда оба блока била је усмерена и према југословенским радницима у иностранству, убеђујући их у предности свог друштвеног система. Посебно се у СССР-у запажа настојање да се, осим агресивних пропагандних утицаја, изграде физичка упоришта преко мешовитих бракова с економским емигрантима. Само током једне године на Јалти је 50

47 Исто, 192.

48 АЈ, 803–48, 81–82. седница, Специјални рат против СФРЈ, 25. април 1977, 24–26.

Рускиња ушло у брак с југословенским радницима, а СДБ је у вези с тим оценио да су „совјетске држављанке ушле у брак задужене од совјетских органа безбедности“.<sup>49</sup>

Било је покушаја да се искористе страни туристи за ширење писане пропаганде. Случајеви су забележени 1970. у Новом Саду, где су две Американке, „по налогу четничке организације из САД“, унеле 250 ковчуга са задатком да их пошаљу на одређене адресе у Београду и другде. Исте године, уочи Дана републике, друге две Американке бацају с крова солитера на углу Трга републике у Загребу око 2.000 летака емигрантске организације Хрватски социјалисти из Беча.<sup>50</sup> Крајем 1976. процењивано је да „непријатељска емиграција“ располаже са око 200 разних листова и других публикација и да се у неким земљама користе радио-станице за пропаганду против Југославије. Уочено је настојање да се убаци у земљу на десетине хиљада примерака материјала непријатељске садржине.<sup>51</sup> Знатан део ових пропагандних активности био је усмерен према гастарбајтерима, који постају значајан економски али и безбедносни фактор. Многи емигрантски часописи почињу да издају подлистке који прате догађаје у земљи с тенденциозним коментарима и уз објављивање измишљених вести и трачева, где се људи одговарају од доласка у земљу на годишњи одмор, истичу проблеми с располагањем девиза и слично.<sup>52</sup>

### *Напади на органе реда и нарушавање јавног реда и мира*

Упоредо с непријатељском пропагандом, од почетка 60-их у Југославији знатно расте и број прекршаја јавног реда и мира, нарочито код млађих људи. То је свакако, уз нарасле и неке друге видове отпора, последица и одређене друштвене либерализације. У новом друштвеном амбијенту било је лакше ударити и на државни орган него ли до почетка 50-их, јер су и последице таквог чина биле блаже. Попут непријатељске пропаганде, и напади на органе реда и нарушавање јавног реда и мира као облик деликта имају значај у дијагностификовању такозване „репресије одоздо“, како је дефинишу поједини теоретичари друштвених конфликта.<sup>53</sup>

49 АЈ, 803–48, 81–82. седница, Специјални рат против СФРЈ, 25. април 1977, 24–26.

50 Бошковић, *Антијугословенска фашистичка емиграција*, 193.

51 АЈ, 803–37, 46. седница, 8. јул 1976, Прилог из области безбедности за извештај Председништва СФРЈ, 5.

52 Срђан Цветковић, „Политичко-пропагандно деловање југословенске политичке емиграције на Западу 1945–1985“, *Hereticus* 4/2009, 41–68.

53 Charles Tilly, Louise Tilly, Richard Tilly, *Buntovno stoljeće 1830. – 1930.*, (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2002) 16.

Из године у годину бележио се пораст таквих деликата на нивоу ФНРЈ/СФРЈ. Током 1961. било је 128.633 случаја, 1962. – 153.108, следеће године 168.076, а током 1964. забележено је чак 170.214 прекршаја. Од тога су 80% чиниле туче, лакше телесне повреде, омаловажавање државних органа и службених лица и слично. Повећан број дела није био само резултат нивелирања кривичног законика из 1959, већ и резултат ефикаснијег рада полиције, као и чињенице да су се сада нека дела кажњавала прекршајно. Почетком 1962. ССУП је издао *Инструкцију о гоњењу и кажњавању за прекршаје против јавног реда и мира и поступку против силеџија*. Ова акција долази у контексту Сплитског говора Ј. Б. Тита и осуде „негативних друштвених појава“ али и реалног проблема напада на органе реда, раста криминалитета и малолетничке делинквенције.<sup>54</sup> У Србији је забележен раст броја прекршаја током 1961. и 1962. (8–20%), али је после тога, за разлику од западних република, број почео лагано да опада до 1965, мада је и даље био изнад вишегодишњег просека. Такође, физичких напада на милиционере у Југославији било је више до 1962, да би почели да опадају заостравањем репресивне политике до половине 60-их (1962. – 1.701, 1963. – 1.028, 1964. – 1.100 и 1965. само 706).<sup>55</sup> Подаци за Србију говоре да је у току 1964. године укупно било 340 напада (243 физичка, 78 хладним оружјем и 19 ватреним оружјем), у којима је повређено 149 милиционера. У периоду 1960–1964. било је 517 повређених полицајаца: 83 тешко и шест са смртним исходом (два смртна исхода 1961. и четири 1962). Само 1964. милиција је узвратила оружјем 195 пута (4,1% више него у 1963), услед чега је погинуло шест, рањено 30, а повређено 94 лица; био је и 3.571 случај употребе палице.<sup>56</sup> Од 1965. запажен је пораст употребе средстава принуде, па је оружје било употребљено 217 пута (10% више него 1964, али у 160 случајева пуцано је у ваздух), у инцидентима у којима је погинуло седам лица, а палица је употребљена 4.885 пута (25% више него 1964. године).<sup>57</sup>

54 АЈ, 212–18, Информација о тежим повредама јавног реда и мира у 1964. години, 21. новембар 1965, 6–7.

55 АЈ, 212–18, стр. пов. 38/М 25. фебруар 1966, ССУП – Делокруг послова и неки проблеми службе милиције, 13.

56 АЈ, 130–558, 344/2 стр. пов. 16. фебруар 1965, 15–19. Извештај о раду за 1964; АЈ, 130–558, 1965, Извештај о раду ССУП–а за 1964. годину; Димитријевић, „Одјек Брионског пленума на Службу унутрашњих послова 1966–1970“, *Историја 20. века* 2/2001, 75–85; АЈ, 212–18, Информација о тежим повредама јавног реда и мира у 1964. години, 21. новембар 1965, прилози.

57 АЈ, 212–18, стр. пов. 38/М 25. фебруар 1966. ССУП – Делокруг послова и неки проблеми службе милиције, 14.

Знатнији пораст броја прекршаја јавног реда и мира запажа се 1965, када се бележи скок од 9% у односу на 1962. (највише је било туча – преко 80%). Већ 1966. дошло је до опадања у односу на 1965. за 5,7%, али је за 3,5% порастао број дела „омаловажавања и напада на државне органе“. На затворску казну осуђено је 13% изгредника, претежно младих и лица у алкохолисаном стању. Током 60-их највише је таквих прекршаја у Хрватској (око 54.000), у Србији их је забележено око 48.000, а у осталим републикама, осим Словеније, бројке су релативно мање. Најчешће се прекршаји бележе у великим урбаним центрима – Београду (20% од укупног броја прекршаја у републици), Загребу (22%) и Љубљани (18%) – у којима тада живи око 10% становништва целе Југославије.<sup>58</sup> У Београду је регистровано 283 насилника рецидивиста, али су прекршајни изгредници у 2/3 случајева пореклом били из радничких средина или са села, што указује на отежану социјализацију придошних у град. Око 40% прекршаја отпадало је на непристојно понашање према полицији. Радило се о мањим групама, узраста до 25 година, а међу старијима су чести „рецидивисти“, тј. већ оформљени „силеције и букачи против власти“. Током 1960. прекршајно су осуђена 973 млађа делинквента, да би се број више него удвостручио до 1964, када их је било 2026. Чињени су напори да се главни рецидивисти изолују преко мера безбедности, па су, између осталог, неки упућивани на острво Свети Гргур, где су у периоду 1948–1958. били интернирани тзв. ибеовци и жене-ибеовке. Овде је 1964. боравило чак 158 осуђених „силеција“, повратника ради преваспитавања, махом из Хрватске. Највећи број прекршаја ипак је кажњаван само новчаном казном. У Србији је било релативно највише кажњених затвором (око 22%), док је у Хрватској свега 7% прошло затворе иако је тамо било највише прекршаја. Ово говори о неуједначеној казненој политици која је у Србији изгледа била далеко рестриктивнија, па је половином 60-их предложено поштравање казнене политике и њено уједначавање по републикама.<sup>59</sup>

На проблем малолетничке делинквенције осврнуо се и сам Ј. Б. Тито, који је на састанку са судијама Врховног суда Југославије децембра 1966. нагласио потребу борбе на свим фронтима против ових врста

58 „Крајем 1964. у Загребу је насиље постало такав проблем, да су се многи грађани, а нарочито жене устручавали кретати мрачним улицама у ноћним часовима“ – наводи се у једном извештају државне безбедности. АЈ, 212–18–1967, Информација о повредама јавног реда и мира у 1966. години, 8. септембар 1967; Исто, Информација о тежим повредама јавног реда и мира у 1964. години, 21. новембар 1965, 8–9.

59 Исто, 13–15.

деликата, за шта су тада недостајали затворски капацитети.<sup>60</sup> Као главни узроци насиља детектовани су запуштеност у васпитавању, алкохолизам, недостатак превентивних мера, неуједначена а блага казнена политика, недостатак институција и објеката за квалитетно преваспитавање и ресоцијализацију, али и недовољан број полицајаца на улицама, нарочито већих градова.<sup>61</sup>

Од друге половине 60-их и београдски студенти све чешће разним поводима излазе на улице и демонстрирају. Током децембра 1966. организоване су студентске демонстрације у Сарајеву, Загребу и Београду, а повод је био подршка народу Вијетнама. У пролеће 1968. најављене су демонстрације поводом посете команданта Шесте флоте САД Дубровнику (6. априла 1968), а одржане су и пред отправништвом СР Немачке, поводом доношења Закона о ванредном стању упереном против студентске левице (11. маја 1968). Студенти Филозофског факултета протестовали су и априла 1968. против насиља према студентима у Пољској. Најмасовнија студентска побуна у СФРЈ после Другог светског рата, која је трајала од 2. до 9. јуна у Београду, само је делимично подстакнута таласом демонстрација које су од 1966. захватиле све веће универзитетске центре у свету (протести у САД, Западној Европи и Чехословачкој – Прашко пролеће). Многи истраживачи наводе као претежније унутрашње разлоге: кампања либерализације после пада Ранковића, нарасле друштвене неједнакости које су постајале све уочљивије због парцијалног увођења тржишних механизма привредном реформом 1965, као и други друштвени фактори. Исте године, крајем новембра букнуле су такође и демонстрације албанских студената на Косову и Македонији, које су пак имале претежно националне и националистичке циљеве, али су биле далеко насилније.<sup>62</sup>

У овом друштвеном контексту разумљиво је да се управо током 1968. бележи и изразит пораст нарушавања јавног реда и мира на скуповима. Драматични догађаји и уморно јавно мњење, масовне

60 АЈ, 212–18, стр. пов. 13/66, Стенограм разговора друга Тита са судијама Врховног суда Југославије, 19.

61 АЈ, 212–18, Информација о тежим повредама јавног реда и мира у 1964. години, 21. новембар 1965, 19–23.

62 Небојша Попов, *Друштвени сукоби – изазов социологији. Београдски јун 1968*, (Београд: Службени гласник, 2008), 162; М. Петровић, „Котрљање главе од калдрме до асфалта“, *Њусвик*, бр. 67, 30. 5. 2016. Видети више у: Радина Вучетић, „Violence against the antiwar demonstrations of 1965–1968 in Yugoslavia: political balancing between East and West“, *European History Quarterly* 2/2015, 255–27; James Mark, Peter Apor, Radina Vučetić, Piotr Oseka, „We are with you Vietnam’: Transnational Solidarities in Socialist Hungary, Poland and Yugoslavia“, *Journal of Contemporary History* 3/2015, 455–456.

демонстрације у разним градовима (Београд, Приштина, Тетово, Струга), махом младих људи и студентске популације, погодовали су порасту тзв. репресије одоздо, тј. физичке агресије према институцијама система. Те године забележено је рекордних 186.986 захтева за покретање прекршајног поступка или 19,3% више него у 1967. години. Следеће, 1969. године било је 191.100 захтева, што је још за 2,2% више него у 1968. Овакав пораст се односио на територију Србије, Хрватске и Македоније (највероватније због инерције албанских немира с краја 1968. године). Највише је било туча, физичких напада, „непристојног понашања“ и омаловажавања државних органа, прекршаја чији се пораст кретао 14–28%.<sup>63</sup> После релативно мирних раних 60-их, када се број осуђених за кривична дела против народа и државе кретао 2–3% од свих осуђених, од 1968. забележена је експлозија „јавних непријатељских иступања“. Њихов број је само за годину дана порастао за 208% (са 1.760 током 1967. на 5.470 у 1968), а омаловажавање органа и службених лица за 47%.<sup>64</sup> Забележено је бројније иступање појединих, махом млађих лица, у време Чехословачке кризе, с „проуштакских, прочетничких и других становишта“.<sup>65</sup> Нарочито је у другој половини 1968. знатно порастао број јавних непријатељских иступања у појединим републикама и национално мешовитим срединама (БиХ, Хрватска, Косово, Војводина). Током догађања у Чехословачкој, а после масовних студентских демонстрација, у Хрватској је поднето 628 прекршајних пријава (уз 254 кривичне), у Србији 669 (99), Словенији 74 (76), док се за БиХ наводе подаци за целу 1968. када је поднето 2.986 пријава (926 кривичних), што је више пута надилазило ранији просек.<sup>66</sup> Укупно је од 21. августа до 30. септембра 1968. регистровано 755 пријава за кривично гоњење, 1.824 пријаве за прекршај, и забележено је преко 3.689 јавних и других непријатељских иступања.<sup>67</sup> До ових деликата долази на јавним местима, аутобуским и железничким станицама, стадионима,

63 АЈ, 130–558, Анализа способности и ефикасности органа унутрашњих послова, ССУП март 1970, 35–36.

64 Поређења ради, у Пољској од 160.000 осуђених на око 32 милиона становника, било је 14.000 пресуда (око 8%) због супротстављања органима власти. – Архив КПЗ Забела, М. Совиљ, Извештај с пута у Пољску, 8. октобар 1974.

65 АЈ, 130–558, Анализа способности и ефикасности органа унутрашњих послова, ССУП март 1970, 38–40; Димитријевић, „Одјек Брионског пленума на Службу унутрашњих послова 1966–1970“, *Историја 20. века* 2/2001, 75–85.

66 АЈ, 130–558, Анализа способности и ефикасности органа унутрашњих послова, ССУП март 1970, 70–84; Димитријевић, „Одјек Брионског пленума на Службу унутрашњих послова 1966–1970“, *Историја 20. века* 2/2001, 75–85.

67 АЈ, 130–559–1969, Извештај за 1968. годину, Непријатељска делатност, 17–19.

на улици, у кафанама итд. Чине их најчешће млађи починиоци у алкохолисаном стању, а на подручју СР Србије највише у Београду, Нишу, Светозареву (Јагодини) и посебно на Косову. Тек после увођења „чврсте руке“ у другој половини 70-их, смањен је постепено број тежих прекршаја и јавних непријатељских иступања.<sup>68</sup>

„Напади и омаловажавања милиционера“ као кривично дело такође бележе константан и стабилан раст још од почетка 60-их. Током 1969. регистровано је чак 1.748 физичких напада на милиционере, од чега 27 ватреним оружјем и 1.370 физичком снагом, што је пораст од пет пута у односу на 1962. годину и два пута у односу на 1966. Напади су све тежи, па се број лица осуђених за кривично дело (нарочито од 1966) све више повећава, нарочито код малолетника. У 1966. осуђено је 17% више лица за напад на милиционере и забележено је 25% више напада него 1965, што се приписивало клими која је настала после Брионског пленума и стварала „обезвољеност“ код неких полицијских кадрова, али и подстицала агресивност „неодговорних елемената“ према полицајцима. Током 1968. страдало је у немирима шест полицајаца, повређено 233, док је 1969. у интервенцијама погинуло 16, а повређено 249 полицајаца (три пута више него 1964). По систему акције и реакције, повећана је употреба силе од стране полиције, како би се сузбили нереди и спутало јавно и масовно исказивање незадовољства стањем у друштву и држави. Физичка сила је током 1969. употребљена 8.744 пута, 4.578 пута палице, 47 пута оружје и 14 пута гасно оружје. Од краја 60-их било је све више јавних скупова одржаних без претходне најаве: 1968. одржана су 374 скупа и на њима је било највише ексцеса и инцидената.<sup>69</sup>

Тенденција напада и омаловажавања државних органа махом од млађих делинквената „који се регрутују из редова оних које карактерише жеља за лаким животом и приходом без рада“<sup>70</sup> наставља се већим интензитетом до краја 60-их и током 70-их, што је препознато као сталан проблем. Тренд повећаних непријатељских иступа и физичких напада на полицију и израженије полицијске репресије ишао је узлазном линијом, нарочито у време „хрватског пролећа“ и обрачуна с „либераловштином“ у Србији 1971–72. Од 1972. до 1975, у време „чврсте руке“, долази до благе

68 АЈ, 803–64, 116. седница 4. април 1979, Информација о заштити уставног поретка 29. март 1979, 11–12.

69 АЈ, 130–558, Анализа оспособљености и ефикасности органа унутрашњих послова, ССУП март 1970, 38–40, 117; Димитријевић, „Одјек Брионског пленума на Службу унутрашњих послова 1966–1970“, *Историја 20. века* 2/2001, 75–85.

70 Исто, 10–11.

стагнације таквих дела да би се поступном либерализацијом после 1976. број прекршаја јавног реда и мира опет стално повећао. Године 1976. бежи се 253.000 захтева за покретање прекршајног поступка због нарушавања јавног реда и мира, што је за 9,6% више него 1974.<sup>71</sup> Следећа кулминација „непријатељских демонстрација“ и жестоког полицијског одговора уследила је после мартовских демонстрација на Косову 1981. У жестоким уличним сукобима било је мртвих и на стотине повређених демонстраната и полицајаца, а у затворима се нашло на хиљаде Албанаца. Ипак, од половине 70-их број кршења јавног реда и мира, нарочито број напада на милиционере, драстично опада због рестриктивне казнене политике, која за напад на службено лице предвиђа ригорозне казне.<sup>72</sup>

Може се уопштено закључити да „политички криминал“ и напади на органе реда у социјалистичкој Србији пулсирају у складу са стезањем или попуштањем свеприсутне државне репресије и пооштравањем или ублажавањем казнене политике. Изражавања незадовољства социјално-политичком ситуацијом нису случајно учестала управо онда када је државно насиље попустило почетком 50-их, и када је сломљен сваки вид активног отпора режиму. И обратно, почетком 70-их, с увођењем „чврсте руке“ и отклоном од „либераловштине“, знатно је смањен број прекршаја јавног реда и мира и политичких деликата. Такво стање ће потрајати све до Титове смрти.

### Резиме

Рад се бави анализом отпора појединих структура становништва комунистичком режиму у Србији и Југославији до почетка 70-их година. Отпор се огледао претежно кроз форму непријатељске пропаганде, али и честим ометањем јавног реда и мира. Сламањем илегалних форми активног отпора до почетка 50-их (остатака поражане гериле, илегалних омладинских политичких група и побуна незадовољних сељака), незадовољство према режиму се најчешће манифестовало кроз непријатељску пропаганду или нападе на органе јавног реда и мира. Починиоци таквих дела, за разлику од виновника из непосредно поратног периода, сада припадају генерацијама стасалим после рата и претежно потичу из комунистичких породица. Примећено је да је за „кварење југословенске

71 АЈ, 803–45, 74. седница, Специјални рат против СФРЈ, 23. април 1977, 39–40.

72 АЈ, 803–39, 61. седница, 19. октобар 1976, Нацрт извештаја о стању у земљи 8. октобар 1976, Заштита уставног поретка, 65–71.



омладине“ у значајној мери крива пропагандна делатност „страних обавештајних агентура“, али још и више деловање тзв. „шесте колоне“, тј. југословенске политичке емиграције. Пораст оваквих дела код младих као да је наговештавао ерупцију студентског бунта 1968–1971, која је уплашила режим и утицала на радикалан заокрет ка „чврстој руци“ и обрачуна са тзв. „либераловштином.“

### Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 130, Savezno izvršno veće; Fond 212, Vrhovni sud Jugoslavije; Fond 507, CK SKJ; Fond 803, Predsedništvo SFRJ; Fond 837, Kabinet predsednika republike
- Arhiv KPZ Zabela, Požarevac
- Bošković, Milo. *Antijugoslovenska fašistička emigracija*. Beograd: Sloboda; Novi Sad: Dnevnik, 1980. (Cyrilic)
- Cvetković, Srđan. *Između srpa i čekića*. Beograd: Službeni glasnik, 2015. (Cyrilic)
- Cvetković, Srđan. *Otpor komunističkom režimu u Srbiji 1945–1991*. Beograd: Catena Mundi, 2021. (Cyrilic)
- Cvetković, Srđan. „Političko-propagandno delovanje jugoslovenske političke emigracije na Zapadu 1945–1985.“ *Hereticus* 4/2009, 41–68. (Cyrilic)
- Dimitrijević, Bojan. „Odjek Brionskog plenuma na Službu unutrašnjih poslova 1966–1970.“ *Istorija 20. veka* 2/2001.
- Đukić, Slavoljub. *Političko groblje*. Beograd: Službeni glasnik, 2009. (Cyrilic)
- Lazić, Branko. *Titov pokret i režim u Jugoslaviji 1941–1946*. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1992. (Cyrilic)
- Lukić, Vojin. *Sećanja i saznanja*. Podgorica: N. Jovović, 1989. (Cyrilic)
- Marković, Predrag. *Beograd između Istoka i Zapada*. Beograd: Službeni list SRJ, 1996. (Cyrilic)
- Milićević, Nataša. *Jugoslovenska vlast i srpsko građanstvo 1944–1950*. Beograd: Institut za noviju istoriju, 2009. (Cyrilic)
- Pekić, Borislav. *Godine koje su pojeli skakavci II*. Beograd: BIGZ, 1990. (Cyrilic)
- Statistički godišnjak: *Jugoslavija 1918–1988*. Beograd, 1988.
- Tilly, Charles, Tilly Louise, Tilly Richard. *Buntovno stoljeće 1830.–1930*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2002.
- Tomić, Dobrivoje. *Crveno sunce u zenitu*. Beograd: Udruženje književnika Srbije: Književne novine, 2004. (Cyrilic)

## Summary

Srđan Cvetković

### HOSTILE PROPAGANDA, ATTACKS ON LAW ENFORCEMENT AGENCIES AND PROPAGANDA ACTIVITY OF FOREIGN INTELLIGENCE SERVICES IN SOCIALIST YUGOSLAVIA, 1953–1973

**Abstract:** The article analyzes the enemy propaganda and the violation of public order and peace, as well as the secret services' propaganda activities as a form of resistance and subversion towards the regime in Serbia and Yugoslavia by the early 1970s. With illegal forms of active resistance eradicated until the beginning of the 1950s, dissatisfaction mostly manifested itself through an increased number of enemy propaganda acts and the attacks on law and order authorities. Unlike those from the time immediately after the war, the culprits of these deeds were to be found predominantly among the young people who grew up after the war, and who mostly originated from communist families. The phenomena to blame for "corrupting Yugoslav youth" were to a significant extent the activities of "foreign intelligence agencies", as well as the activities of Yugoslav political emigration.

**Keywords:** social resistance, hostile/subversive propaganda, attacks on the police, socialist Yugoslavia

The paper deals with the resistance of certain structures of population to the communist regime in Serbia and Yugoslavia until the beginning of the 1970s. After suppressing the illegal forms of active resistance until the beginning of the 1950s (defeated guerilla remains, illegal youth political groups and rebellions of dissatisfied peasants), discontent with the regime mostly manifested itself as a hostile propaganda and frequent attacks on law enforcement agencies. Unlike the time immediately after the war, the participants in these deeds were more so often young people who grew up after the war and came from communist families. One could notice that the activity of "foreign intelligence agencies", their propaganda and even more the activity of "the sixth column" (i.e. Yugoslav political emigration), were to blame for "corrupting Yugoslav youth". The increase of such activities among young people seems to anticipate big students' rebellions 1968–1971, which frightened the regime and were one of the reasons for a regime to make a radical turn towards "a heavy hand" rule and confrontation with the so-called "liberalism".